UNIONIN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (ensimmäinen jaosto)

17 päivänä helmikuuta 2011 *

Asiassa C-52/09,

jossa on kyse EY 234 artiklaan perustuvasta ennakkoratkaisupyynnöstä, jonka Stockholms tingsrätt (Ruotsi) on esittänyt 30.1.2009 tekemällään päätöksellä, joka on saapunut unionin tuomioistuimeen 6.2.2009, saadakseen ennakkoratkaisun asiassa

Konkurrensverket

vastaan

TeliaSonera Sverige AB,

Tele2 Sverige AB:n

osallistuessa asian käsittelyyn,

* Oikeudenkäyntikieli: ruotsi.

UNIONIN TUOMIOISTUIN (ensimmäinen jaosto),

toimien kokoonpanossa: jaoston puheenjohtaja A. Tizzano (esittelevä tuomari) sekä tuomarit A. Borg Barthet, M. Ilešič, M. Safjan ja M. Berger,

julkisasiamies: J. Mazák,
kirjaaja: hallintovirkamies C. Strömholm,

ottaen huomioon kirjallisessa käsittelyssä ja 18.3.2010 pidetyssä istunnossa esitetyn,

ottaen huomioon huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

– Konkurrensverket, asiamiehinään C. Zackari, C. Landström ja S. Martinsson, avustajanaan advokat U. Öberg,

– TeliaSonera Sverige AB, edustajinaan advokat E. Söderlind ja advokat C. Mailund,

– Tele2 Sverige AB, edustajinaan advokat C. Wetter ja advokat P. Forsberg,

– Puolan hallitus, asiamiehenään M. Dowgielewicz,

– Suomen hallitus, asiamiehenään A. Guimaraes-Purokoski,

– Euroopan komissio, asiamiehinään L. Parpala, E. Gippini Fournier ja K. Mojzesowicz,

kuultuaan julkisasiamiehen 2.9.2010 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

1 Ennakkoratkaisupyyntö koskee SEUT 102 artiklan tulkintaa niiden arviointiperusteiden kannalta, joiden nojalla hintaruuvia merkitsevää hinnoittelukäytäntöä voidaan pitää määräävän markkina-aseman väärinkäyttönä.

2 Tämä pyyntö on esitetty asiassa, jossa asianosaisina ovat Konkurrensverket (Ruotsin kilpailuvirasto) ja TeliaSonera Sverige AB (jäljempänä TeliaSonera) ja jossa on kyse kyseisen viraston esittämästä vaatimuksesta, jonka mukaan TeliaSoneralle on määrättävä hallinnollinen sakko kansallisen kilpailulainsäädännön ja EY 82 artiklan rikkomisen takia.

Pääasia ja ennakkoratkaisukysymykset

3 Yhä useammat ruotsalaiset internetpalvelujen loppukäyttäjät siirtyivät 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa käyttämään yleisen puhelinverkon kautta muodostettavan internetyhteyden (jonka tiedonsiirtonopeus on hidas) sijasta erilaisia laajakaistayhteyksiä, joiden tiedonsiirtonopeus on huomattavasti parempi. Tuolloin yleisimmät laajakaistaliittymät olivat niin kutsuttuja ADSL-liittymiä (Asymmetric (bit rate) Digital Subscriber Line). Kyseiset liittymät toimivat kiinteän puhelinverkkoyhteyden, kaapelitelevisioverkkoyhteyden tai paikallisverkkoyhteyden (Local Area Network (LAN)) välityksellä.

4 TeliaSonera, aiemmin Telia AB, on ruotsalaisen kiinteän puhelinverkon entinen monopolioperaattori. Se on perinteisesti omistanut metallijohtorakenteisen televerkon, joka ulottuu lähes kaikkiin kotitalouksiin Ruotsissa. Se omistaa muun muassa liityntäverkon eli sen kupariparikaapelirakenteisen osan puhelinverkkoa, joka yhdistää yksittäisen kotitalouden ja lähimmän paikallisen teleaseman.

5 TeliaSonera tarjosi muille operaattoreille tilaajayhteyksiä kahdessa eri muodossa. Se tarjosi yhtäältä niin kutsuttua LLUB-käyttöoikeutta (Local Loop Unbundling) sille tilaajayhteyksien eriytetystä tarjoamisesta 18.12.2000 annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksessa (EY) N:o 2887/2000 (EYVL L 336, s. 4) asetettujen velvoitteiden mukaisesti.

6 TeliaSonera tarjosi toisaalta operaattoreille ilman, että sitä olisivat sitoneet mitkään sitä koskevaan sääntelyyn perustuvat velvoitteet, erityistä ADSL-jälleenmyyntituotetta. Kyseisen tuotteen avulla mainitut operaattorit saattoivat tarjota laajakaistayhteyttä loppukäyttäjille.

7 TeliaSonera tarjosi samanaikaisesti laajakaistayhteyttä suoraan loppukäyttäjille.

8 Konkurrensverketin mukaan TeliaSonera on vuoden 2000 huhtikuun ja vuoden 2003 tammikuun välisenä aikana käyttänyt väärin määräävää markkina-asemaansa, koska se on soveltanut hinnoittelukäytäntöä, jonka seurauksena ADSL-jälleenmyyntituotteiden myyntihintojen ja loppukäyttäjille tarjottujen palvelujen myyntihintojen välinen ero ei riittänyt kattamaan niitä kustannuksia, joista TeliaSoneran on itsensä vastattava toimittaessaan kyseisiä palveluja loppukäyttäjille.

9 Konkurrensverket esitti tällä perusteella Stockholms tingsrättissä vaatimuksen siitä, että TeliaSoneralle määrätään hallinnollinen sakko sen vuoksi, että se on rikkonut kansallista kilpailulainsäädäntöä vuoden 2000 huhtikuun ja vuoden 2003 tammikuun välisenä aikana ja EY 82 artiklaa 1.1.2001 ja vuoden 2003 tammikuun välisenä aikana.

10 Ennakkoratkaisupyynnöstä seuraa, että ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin on kansallisten menettelysääntöjen perusteella katsonut välttämättömäksi esittää ennakkoratkaisupyyntönsä jo tässä vaiheessa, vaikka pääasian asianosaiset ovatkin eri mieltä useista tosiseikoista, kuten kyseisen käytännön mahdollisista vaikutuksista jäsenvaltioiden väliseen kauppaan, niiden merkityksellisten markkinoiden määritelmästä, joilla TeliaSonera on väitetysti määräävässä asemassa, tai ylipäätään tällaisen aseman olemassaolosta. Kansallisissa menettelysäännöissä säädetään kuitenkin pääasiassa kyseessä olevan kaltaisten vaatimusten yhteydessä, että Stockholms tingsrätt arvioi todisteita ja oikeudellisia kysymyksiä yhdessä päätösharkinnan kanssa.

11 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin täsmentää joka tapauksessa, että vaikka sen olisi todisteita arvioituaan pääteltävä, että kyseessä olevalla menettelyllä ei voi olla vaikutusta jäsenvaltioiden väliseen kauppaan, unionin tuomioistuimen tulkinta SEUT 102 artiklasta on kuitenkin edelleen tarpeen, kun otetaan huomioon se, että

unionin oikeus on ollut esikuvana Ruotsin kilpailulainsäädäntöä laadittaessa ja unionin oikeus otetaan huomioon kyseistä lainsäädäntöä tulkittaessa.

12 Stockholms tingsrätt on näin ollen päättänyt lykätä asian käsittelyä ja esittää unionin tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

”1) Millä edellytyksin [SEUT 102] artiklan rikkomisen voidaan katsoa perustuvan eroon, joka on niiden hintojen, joita määräävässä markkina-asemassa oleva vertikaalisesti integroitunut yritys soveltaa myydessään ADSL-jälleenmyyntituotteita kilpailijoilleen tukkumarkkinoilla, ja niiden hintojen välillä, joita sama yritys soveltaa loppukäyttäjien markkinoilla?

2) Ovatko vain ne hinnat, joita määräävässä markkina-asemassa oleva yritys soveltaa loppukäyttäjiin nähden, merkityksellisiä ensimmäistä kysymystä ratkaistaessa, vai onko tässä otettava huomioon myös hinnat, joita kilpailevat yritykset soveltavat loppukäyttäjien markkinoilla?

3) Vaikuttaako ensimmäiseen kysymykseen annettavaan vastaukseen se, ettei määräävässä markkina-asemassa olevalla yrityksellä ole sitä koskevaan sääntelyyn perustuvaa velvollisuutta toimituksiin tukkumarkkinoilla vaan se on omasta aloitteestaan päättänyt toimia tällä tavoin?

4) Onko edellytyksenä sille, että ensimmäisessä kysymyksessä kuvatun kaltaista menettelyä voidaan pitää väärinkäyttönä, se, että menettelyllä on kilpailua rajoittava vaikutus, ja jos näin on, millä tavoin tämä vaikutus on tarkemmin määritettävä?

5) Vaikuttaako ensimmäiseen kysymykseen annettavaan vastaukseen se, kuinka vahva määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen markkinavoima on?

6) Onko edellytyksenä sille, että ensimmäisessä kysymyksessä kuvatun kaltaista menettelyä voidaan pitää väärinkäyttönä, se, että yritys, joka menettelee tällä tavoin, on määräävässä markkina-asemassa sekä tukkumarkkinoilla että loppukäyttäjien markkinoilla?

7) Onko tavaran tai palvelun, jota määräävässä markkina-asemassa oleva yritys myy tukkumarkkinoilla, oltava kilpailijoille välttämätön, jotta ensimmäisessä kysymyksessä kuvatun kaltaista menettelyä voidaan pitää väärinkäyttönä?

8) Vaikuttaako ensimmäiseen kysymykseen annettavaan vastaukseen se, että kyseessä on toimitus uudelle asiakkaalle?

9) Onko edellytyksenä sille, että ensimmäisessä kysymyksessä kuvatun kaltaista menettelyä voidaan pitää väärinkäyttönä, se, että määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen voidaan odottaa saavan tuloja, joilla se kattaa kärsimänsä tappiot?

10) Vaikuttaako ensimmäiseen kysymykseen annettavaan vastaukseen se, että kyseessä on tekninen muutos markkinoilla, joilla investointien tarve on suuri, esimerkiksi siltä kannalta, että markkinoille tulosta aiheutuvat kustannukset ovat kohtuullisia ja että markkinoilletulovaiheessa tuotteita on ehkä myytävä tappiollisesti?”

Ennakkoratkaisupyynnön tutkittavaksi ottaminen

13 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin myöntää, että pääasian oikeudenkäyntimenettelyssä sovellettavien menettelysääntöjen vuoksi on lukuisia tosiseikkoja, joita se ei voi toimittaa unionin tuomioistuimelle. Se toteaa erityisesti, ettei merkityksellisiä markkinoita ole vielä määritelty ja ettei näin ollen ole todettu, oliko TeliaSonera todellakin määräävässä markkina-asemassa. Ei ole myöskään ollut vielä mahdollista määrittää, onko TeliaSoneran menettely vaikuttanut jäsenvaltioiden väliseen kauppaan ja oliko EY 82 artiklaa siten todellakin sovellettava pääasiaan.

14 Puolan hallitus on väittänyt tässä yhteydessä kirjallisissa huomautuksissaan, että TeliaSoneran kaltaisten operaattorien menettelyt vaikuttavat lähtökohtaisesti jäsenvaltioiden väliseen kauppaan ja että unionin tuomioistuin on näin ollen toimivaltainen vastaamaan esitettyihin kysymyksiin. Puolan hallitus on kuitenkin vielä todennut, että jos käsiteltävässä asiassa TeliaSoneran käyttäytyminen ei ole vaikuttanut jäsenvaltioiden väliseen kauppaan, unionin tuomioistuimella ei ole toimivaltaa, koska tässä tapauksessa on sovellettava ainoastaan kansallista oikeutta.

15 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan on kuitenkin niin, että SEUT 267 artiklan mukaisessa menettelyssä yksinomaan kansallisen tuomioistuimen, jossa asia on vireillä ja joka vastaa annettavasta ratkaisusta, tehtävänä on asian erityispiirteiden perusteella harkita, onko ennakkoratkaisu tarpeen asian ratkaisemiseksi ja onko sen unionin tuomioistuimelle esittämillä kysymyksillä merkitystä asian kannalta. Kun esitetyt kysymykset koskevat unionin oikeuden tulkintaa, unionin tuomioistuimen on tämän vuoksi lähtökohtaisesti ratkaistava ne (ks. mm. asia C-414/07, Magoora, tuomio 22.12.2008, Kok., s. I-10921, 22 kohta; yhdistetyt asiat C-316/07, C-358/07–C-360/07, C-409/07 ja C-410/07, Stoß ym., tuomio 8.9.2010, Kok., s. I-8069, 51 kohta ja asia C-45/09, Rosenbladt, tuomio 12.10.2010, Kok., s. I-9391, 32 kohta).

16 Unionin tuomioistuin voi näet jättää tutkimatta kansallisen tuomioistuimen esittämän ennakkoratkaisupyynnön ainoastaan, jos on ilmeistä, että pyydetyllä unionin oikeuden tulkitsemisella ei ole mitään yhteyttä kansallisessa tuomioistuimessa käsiteltävän asian tosiseikkoihin tai kohteeseen, jos ongelma on luonteeltaan hypoteettinen tai jos unionin tuomioistuimella ei ole tiedossaan niitä tosiseikkoja ja oikeudellisia seikkoja, jotka ovat tarpeen, jotta se voisi antaa hyödyllisen vastauksen sille esitettyihin kysymyksiin (yhdistetyt asiat C-222/05–C-225/05, van der Weerd ym., tuomio 7.6.2007, Kok., s. I-4233, 22 kohta; em. asia Magoora, tuomion 23 kohta ja em. yhdistetyt asiat Stoß ym., tuomion 52 kohta).

17 Käsiteltävässä asiassa pelkästään se, ettei ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin ole selvittänyt tosiseikkoja, kuten siitä, onko TeliaSoneralla määräävä markkina-asema, tai siitä, onko olemassa seikkoja, joiden perusteella voidaan katsoa, että TeliaSoneran menettely on vaikuttanut jäsenvaltioiden väliseen kauppaan, ei voi estää unionin tuomioistuinta vastaamasta hyödyllisesti Stockholms tingsrättin esittämiin kysymyksiin. Kun otetaan huomioon erityisesti tämän tuomion 10 kohdassa mainitut seikat, vastaus esitettyihin kysymyksiin voi näet olla tarpeen, jotta kyseinen tuomioistuin voi ratkaista pääasian. Lisäksi on selvää, että käsiteltävä ennakkoratkaisupyyntö koskee unionin oikeussääntöjen tulkintaa.

18 Tämän perusteella ennakkoratkaisupyyntö voidaan ottaa tutkittavaksi.

Ennakkoratkaisukysymysten tarkastelu

19 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pyytää kysymyksillään, joita on käsiteltävä yhdessä, unionin tuomioistuinta täsmentämään, missä olosuhteissa vertikaalisesti integroituneen teleyrityksen soveltamasta hinnoittelukäytännöstä seuraava ero yhtäältä operaattoreille tarkoitettujen ADSL-jälleenmyyntituotteiden toimittamisesta

perittyjen tukkuhintojen ja toisaalta loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjoamisesta perittyjen vähittäishintojen välillä voi merkitä kyseisellä yrityksellä olevan määräävän markkina-aseman SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä. Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pyytää täsmentämään tästä erityisesti seuraavaa:

– onko huomioon otettava yksinomaan kyseisen yrityksen loppukäyttäjille tarkoitetuista laajakaistayhteyksistä perimät vähittäishinnat vai onko huomioon otettava myös muiden operaattorien soveltamat hinnat

– mitä vaikutusta voi olla sillä, ettei mainitulla yrityksellä ole sitä koskevaan sääntelyyn perustuvaa velvollisuutta toimittaa ADSL-jälleenmyyntituotteita

– onko tarpeen tarkastaa, onko kilpailuun kohdistunut rajoittavia vaikutuksia, ja jos näin on, millä tavoin nämä vaikutukset on määritettävä

– onko määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen markkinavoiman vahvuudella merkitystä

– onko kyseisen yrityksen oltava määräävässä markkina-asemassa yksinomaan ADSL-jälleenmyyntituotteiden tukkumarkkinoilla vai onko sen oltava tällaisessa asemassa myös loppukäyttäjille tarkoitettujen palvelujen vähittäismarkkinoilla

– onko kyseisen yrityksen tarjoaman tavaran tai palvelun oltava välttämätön

– onko merkitystä sillä, että kyse on toimituksesta uudelle asiakkaalle

– onko tarpeen, että määräävässä markkina-asemassa oleva yritys voi odottaa saavansa tuloja, joilla se kattaa kyseessä olevasta menettelystä aiheutuneet tappiot, ja

– onko merkitystä sillä, että kyseessä oleviin markkinoihin kohdistuu tekninen muutos, joka edellyttää suuria investointeja.

20 Näihin kysymyksiin vastaamiseksi on heti alkuun huomautettava, että SEU 3 artiklan 3 kohdassa täsmennetään, että Euroopan unioni toteuttaa sisämarkkinat, jotka käsittävät Lissabonin sopimukseen liitetyn sisämarkkinoista ja kilpailusta tehdyn pöytäkirjan N:o 27 (EUVL 2010, C 83, s. 309) mukaan järjestelmän, jolla taataan, ettei kilpailu vääristy.

21 SEUT 102 artikla kuuluu niihin lukuisiin SEUT 3 artiklan 1 kohdan b alakohdassa tarkoitetun kaltaisiin kilpailusääntöihin, jotka ovat tarpeen sisämarkkinoiden toimintaa varten.

22 Tällaisten sääntöjen nimenomaisena tarkoituksena on näet estää kilpailun vääristyminen yleisen edun, yksittäisten yritysten ja kuluttajien kustannuksella, ja niillä edistetään näin ollen hyvinvointia unionissa (ks. vastaavasti asia C-94/00, Roquette Frères, tuomio 22.10.2002, Kok., s. I-9011, 42 kohta).

23 Tässä yhteydessä määräävällä markkina-asemalla tarkoitetaan SEUT 102 artiklan mukaan tällaisessa asemassa olevan yrityksen taloudellista valta-asemaa, jonka perusteella se voi estää toimivan kilpailun merkityksellisillä markkinoilla, koska se voi toimia huomattavan itsenäisesti suhteessa kilpailijoihinsa, asiakkaihinsa ja lopulta kuluttajiin (asia 85/76, Hoffmann-La Roche v. komissio, tuomio 13.2.1979, Kok., s. 461, Kok. Ep. IV, s. 341, 38 kohta ja asia C-280/08 P, Deutsche Telekom v. komissio, tuomio 14.10.2010, Kok., s. I-9555, 170 kohta).

24 SEUT 102 artiklaa on siis tulkittavan niin, että sillä ei tarkoiteta ainoastaan menettelyjä, jotka voivat aiheuttaa välitöntä vahinkoa kuluttajille (ks. vastaavasti yhdistetyt asiat C-468/06–C-478/06, Sot. Lélos kai Sia ym., tuomio 16.9.2008, Kok., s. I-7139, 68 kohta ja em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 180 kohta), vaan myös menettelyjä, jotka aiheuttavat vahinkoa kuluttajille kilpailua rajoittamalla. Vaikka SEUT 102 artiklassa ei näet kielletä yritystä hankkimasta omilla ansioillaan määräävää asemaa markkinoilla ja vaikka sitäkin suuremmalla syyllä tällaisen aseman olemassaolon toteaminen ei sinänsä merkitse minkäänlaista moitetta asianomaista yritystä kohtaan (ks. vastaavasti asia 322/81, Nederlandsche Banden-Industrie-Michelin v. komissio, tuomio 9.11.1983, Kok., s. 3461, Kok. Ep. VII, s. 339, 57 kohta ja yhdistetyt asiat C-395/96 P ja C-396/96 P, Compagnie maritime belge transports ym. v. komissio, tuomio 16.3.2000, Kok., s. I-1365, 37 kohta), tällaisessa asemassa olevalla yrityksellä on kuitenkin vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan erityinen velvollisuus olla toiminnallaan rajoittamatta toimivaa ja vääristymätöntä kilpailua sisämarkkinoilla (ks. vastaavasti asia C-202/07 P, France Télécom v. komissio, tuomio 2.4.2009, Kok., s. I-2369, 105 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

25 Siitä, onko pääasiassa kyseessä olevan kaltaista hinnoittelukäytäntöä pidettävä väärinkäyttönä, on todettava, että SEUT 102 artiklan toisen kohdan a alakohdassa kielletään nimenomaisesti se, että määräävässä markkina-asemassa oleva yritys määrää suoraan tai välillisesti kohtuuttomia hintoja.

26 SEUT 102 artiklassa oleva määräävän markkina-aseman väärinkäyttöä koskeva luettelo ei myöskään ole tyhjentävä, joten kyseisessä määräyksessä olevassa väärinkäyttöä koskevassa luettelossa ei luetella kaikkia unionin oikeudessa kiellettyjä määräävän markkina-aseman väärinkäyttömuotoja (ks. em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 173 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

27 Kyseisessä määräyksessä kielletty määräävän markkina-aseman väärinkäyttö on näet objektiivinen käsite, jolla tarkoitetaan määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen käyttäytymistä, joka estää markkinoilla, joilla juuri tällaisessa asemassa olevan yrityksen olemassaolon vuoksi kilpailuaste on jo heikentynyt, vielä olemassa olevan kilpailuasteen säilymisen tai tämän kilpailun kehittymisen siksi, että tämä yritys käyttää muita keinoja kuin niitä, joita taloudellisten toimijoiden suoritteisiin perustuvassa tavaroiden tai palvelujen tavallisessa kilpailussa käytetään (ks. em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 174 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

28 Kun määritetään sitä, onko määräävässä markkina-asemassa oleva yritys käyttänyt väärin kyseistä asemaa soveltaessaan hinnoittelukäytäntöjään, on arvioitava olosuhteita kokonaisuudessaan ja tutkittava, saatetaanko tällä hinnoittelukäytännöllä poistaa ostajalta mahdollisuus valita hankintalähteensä tai rajoittaa tätä mahdollisuutta, estää kilpailijoilta markkinoille pääsy, soveltaa erilaisia ehtoja eri kauppakumppaneiden samankaltaisiin suorituksiin taikka vahvistaa määräävää markkina-asemaa vääristyneellä kilpailulla (ks. em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 175 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

29 Ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on juuri näiden periaatteiden perusteella tutkittava pääasiassa kyseessä olevaa hinnoittelukäytäntöä selvittääkseen, merkitseekö se TeliaSoneralla mahdollisesti olevan määräävän markkina-aseman väärinkäyttöä.

30 Erityisesti on todettava, että sen jälkeen, kun ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin on tarkastanut, ovatko käsiteltävässä asiassa täyttyneet muut SEUT 102 artiklan soveltamisedellytykset – joita ovat muun muassa se, että TeliaSonera on määräävässä markkina-asemassa, ja se, että TeliaSoneran menettely on vaikuttanut jäsenvaltioiden väliseen kauppaan –, kyseisen tuomioistuimen on erityisesti tutkittava, onko TeliaSoneran käyttöön ottama hinnoittelukäytäntö kohtuuton sikäli, että sillä todellakin kohdistetaan sen kilpailijoihin hintaruuvi loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla.

31 Hintaruuvi voi – kun otetaan huomioon se markkinoilta syrjäyttävä vaikutus, joka sillä saattaa olla määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kanssa vähintäänkin yhtä tehokkaisiin kilpailijoihin – jo sinällään merkitä SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä, jollei objektiivisia perusteluja ole (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 183 kohta).

32 Tässä tapauksessa kyse voi olla tällaisesta hintaruuvista muun muassa, jos ADSL-jälleenmyyntituotteiden toimittamisesta perittyjen tukkuhintojen ja loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjoamisesta perittyjen vähittäishintojen välinen ero on negatiivinen tai riittämätön kattamaan mainittujen ADSL-jälleenmyyntituotteiden tuotekohtaiset kustannukset, joista TeliaSoneran on vastattava tarjotessaan omia vähittäispalvelujaan loppukäyttäjille, mistä seuraa, että kyseisen eron vuoksi kyseisen yrityksen kanssa vähintään yhtä tehokkaalla kilpailijalla ei ole mahdollisuuksia kilpailla sen kanssa mainittujen palvelujen tarjoamisessa loppukäyttäjille.

33 Vaikka kilpailijat olisivatkin yhtä tehokkaita kuin määräävässä markkina-asemassa oleva yritys, niillä olisi tällaisessa tapauksessa näet riskinä joutua toimimaan vähittäismarkkinoilla vain tappiollisesti tai keinotekoisesti alennetuin kannattavuusluvuin.

34 Tämän lisäksi on täsmennettävä, että koska tällaisen hinnoittelukäytännön SEUT 102 artiklassa tarkoitettu kohtuuttomuus on sidoksissa itse hintaruuvin olemassaoloon eikä kyseisen hinnaneron täsmälliseen suuruuteen, ei ole tarvetta osoittaa, että operaattoreilta ADSL-jälleenmyyntituotteiden toimittamisesta perityt tukkuhinnat tai loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjoamisesta perityt vähittäishinnat merkitsevät sinällään väärinkäyttöä tapauksen mukaan siksi, että ne ovat liian korkeita tai merkitsevät saalistushinnoittelua (ks. em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 167 ja 183 kohta).

35 Kuten TeliaSonera lisäksi väittää, jotta jälleenmyyntituotteista perittyjen hintojen ja vähittäishintojen välistä erotusta voidaan pitää määräävässä asemassa olevan yrityksen kilpailijoihin kohdistuvana hintaruuvina, on otettava huomioon ainoastaan sellaisten kilpailijoille toimitettujen palvelujen hinnat, joita voidaan verrata niihin palveluihin, joita TeliaSonera itse käyttää päästäkseen vähittäismarkkinoille, samoin kuin TeliaSoneran ja sen kilpailijoiden loppukäyttäjille vähittäismarkkinoilla tarjoamien vastaavien palveluiden hinnat. Vertailu on myös tehtävä TeliaSoneran ja sen kilpailijoiden saman ajanjakson aikana konkreettisesti soveltamien hintojen välillä.

36 Kun otetaan huomioon tämän tuomion 10 kohdassa mainitut erityiset olosuhteet, joissa nyt käsiteltävä ennakkoratkaisupyyntö on esitetty, ennakkoratkaisua pyytäneelle tuomioistuimelle ei ole mahdollista esittää pääasian osalta täsmällisempiä ohjeita. Samoin kyseisen tuomioistuimen kuvaamia markkinoita on pidettävä merkityksellisinä markkinoina, jollei niiden asianmukaisesta määritelmästä, joka kyseisen tuomioistuimen on tietysti tehtävä, muuta johdu.

37 Niistä arviointiperusteista, joita ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pyytää tulkitsemaan, jotta se voi arvioida asianmukaisesti, onko TeliaSonera rikkonut todellakin SEUT 102 artiklaa syyllistymällä määräävän markkina-aseman väärinkäyttöön hintaruuvin muodossa, on esitettävä seuraavat täsmennykset.

Huomioon otettavat hinnat

38 Stockholms tingsrätt pohtii ensinnäkin sitä, onko tässä tarkoituksessa otettava huomioon yksinomaan määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen loppukäyttäjille tarkoitetuista palveluista perimät vähittäishinnat vai onko huomioon otettava myös kilpailijoiden näistä samoista palveluista perimät hinnat.

39 Tässä yhteydessä on huomautettava, että unionin tuomioistuin on jo täsmentänyt, että SEUT 102 artiklassa kielletään määräävässä markkina-asemassa olevaa yritystä muun muassa toteuttamasta sellaisia hinnoittelukäytäntöjä, joilla on markkinoilta syrjäyttävä vaikutus sen vähintäänkin yhtä tehokkaisiin, olemassa oleviin tai mahdollisiin kilpailijoihin (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 177 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

40 Yritys, joka harjoittaa hintapolitiikkaa, jolla on tarkoitus syrjäyttää markkinoilta kilpailijoita, jotka ovat ehkä yhtä tehokkaita kuin tämä sama yritys mutta jotka taloudellisilta voimavaroiltaan heikompina eivät selviydy siitä kilpailutilanteesta, johon ne joutuvat, käyttää siten väärin määräävää markkina-asemaansa (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 199 kohta).

41 Arvioitaessa määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen soveltaman hintapolitiikan laillisuutta on kuitenkin lähtökohtaisesti käytettävä hintakriteereitä, jotka perustuvat määräävässä asemassa olevalle yritykselle itselleen aiheutuneisiin kustannuksiin ja sen strategiaan (ks. vastaavasti asia C-62/86, AKZO v. komissio, tuomio 3.7.1991, Kok., s. I-3359, Kok. Ep. XI, s. I-261, 74 kohta ja em. asia France Télécom v. komissio, tuomion 108 kohta).

42 Hintaruuviin johtavan hinnoittelukäytännön osalta tällaisia arviointikriteereitä käyttämällä voidaan erityisesti tarkastaa, olisiko kyseinen yritys ollut riittävän tehokas tarjotakseen vähittäistuotteitaan loppukäyttäjille muutoin kuin tappiollisesti, jos se olisi ollut ennalta velvoitettu maksamaan omat tukkuhintansa jälleenmyyntituotteista (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 201 kohta).

43 Jos mainittu yritys ei olisi voinut tarjota vähittäistuotteitaan muutoin kuin tappiollisesti, tämä merkitsisi sitä, että kilpailijoita, jotka on mahdollista syrjäyttää kyseistä hinnoittelukäytäntöä soveltamalla, ei voida pitää vähemmän tehokkaina kuin määräävässä asemassa olevaa yritystä ja että vaara niiden syrjäyttämisestä johtuu vääristyneestä kilpailusta. Tällainen kilpailu ei näet perustuisi yksinomaan asianomaisten yritysten suoritteisiin.

44 Tällainen lähestymistapa on sitäkin perustellumpi, koska se on myös oikeusvarmuuden yleisen periaatteen mukainen, sillä määräävässä markkina-asemassa oleva yritys voi kustannuksensa ja hintansa huomioon ottamalla arvioida omien menettelytapojensa laillisuutta sille SEUT 102 artiklan perusteella kuuluvan erityisen vastuun mukaisesti, kuten tämän tuomion 24 kohdassa on huomautettu. Vaikka määräävässä markkina-asemassa oleva yritys tuntee omat kustannuksensa ja hintansa, se ei näet ole lähtökohtaisesti tietoinen kilpailijoidensa kustannuksista ja hinnoista (em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 202 kohta).

45 Tämän täsmennyksen jälkeen on huomautettava olevan mahdollista, että kilpailijoiden kustannuksilla ja hinnoilla voi olla merkitystä tutkittaessa pääasiassa kyseessä olevaa hinnoittelukäytäntöä. Tilanne voisi olla tämä muun muassa silloin, kun määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kustannusrakennetta ei voida täsmälleen selvittää objektiivisista syistä tai kun kilpailijoille toimitettu tuote muodostuu pelkästään sellaisen infrastruktuurin käytöstä, jonka tuotantokustannukset on jo poistettu, jolloin oikeus käyttää tällaista infrastruktuuria ei merkitse määräävässä

asemassa olevalle yritykselle enää kustannusta, joka on taloudellisesti rinnastettavissa kustannukseen, josta sen kilpailijoiden on vastattava kyseisen käyttöoikeuden saadakseen, taikka kun markkinoilla vallitsevat erityiset kilpailuedellytykset edellyttävät sitä esimerkiksi siitä syystä, että määräävässä asemassa olevan yrityksen kustannustaso johtuu nimenomaan siitä suotuisammasta kilpailu-asemasta, jossa kyseinen yritys on määräävän asemansa johdosta.

46 Näin ollen on pääteltävä, että arvioitaessa sitä, merkitseekö hintaruuviin johtava hinnoittelukäytäntö väärinkäyttöä, on otettava lähtökohtaisesti ja ensisijaisesti huomioon asianomaisen yrityksen hinnat ja kustannukset vähittäistuotteiden markkinoilla. Kilpailijoiden hinnat ja kustannukset näillä samoilla markkinoilla on tutkittava vasta siinä tapauksessa, ettei kyseisiin hintoihin ja kustannuksiin ole olosuhteiden perusteella mahdollista tukeutua.

Yritystä koskevaan sääntelyyn perustuvan toimitusvelvollisuuden puuttuminen

47 Ennakkoratkaisupyynnöstä ilmenee, että TeliaSoneraa ei edellä mainitusta asiasta Deutsche Telekom vastaan komissio poiketen sitonut mikään sitä koskevaan sääntelyyn perustuva velvollisuus toimittaa operaattoreille ADSL-jälleenmyyntituotteita, kuten edellä tämän tuomion 6 kohdasta ilmenee.

48 Stockholms tingsrätt pohtii siis toiseksi, onko sillä, ettei ole mitään yritystä koskevaan sääntelyyn perustuvaa velvollisuutta toimittaa näitä tuotteita tukkumarkkinoilla, merkitystä siltä kannalta, onko pääasiassa kyseessä olevaa hinnoittelukäytäntöä pidettävä väärinkäyttönä.

49 Tässä yhteydessä on huomautettava, että SEUT 102 artikla koskee ainoastaan yritysten omasta aloitteestaan toteuttamia kilpailunrajoituksia. Jos kilpailua rajoittavan menettelyn käytöstä säädetään kansallisessa lainsäädännössä tai lainsäädännössä luodaan sellaiset oikeudelliset puitteet, jotka itsessään poistavat mahdollisuuden yritysten väliseen kilpailuun, SEUT 102 artiklaa ei sovelleta. Tällaisessa tilanteessa kilpailunrajoitus ei johdu – kuten tässä määräyksessä edellytetään – yritysten itsenäisestä menettelystä (ks. vastaavasti yhdistetyt asiat C-359/95 P ja C-379/95 P, komissio ja Ranska v. Ladbroke Racing, tuomio 11.11.1997, Kok., s. I-6265, 33 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

50 SEUT 102 artiklaa voidaan sitä vastoin soveltaa, jos osoittautuu, että kansallisen lainsäädännön perusteella on mahdollista, että yritykset estävät, rajoittavat tai vääristävät kilpailua itsenäisellä menettelyllään (ks. em. yhdistetyt asiat komissio ja Ranska v. Ladbroke Racing, tuomion 34 kohta).

51 Unionin tuomioistuin on siten täsmentänyt, että tällaisesta lainsäädännöstä huolimatta on niin, että jos vertikaalisesti integroituneella määräävässä asemassa olevalla yrityksellä on liikkumavaraa muuttaa hintojaan, vaikka kyse olisi vain vähittäishinnoista, sen voidaan pelkästään tämän perusteella katsoa olevan vastuussa hintaruuvista (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 85 kohta).

52 Edellä esitetystä seuraa, että yritykseen on sitäkin suuremmalla syyllä sovellettava SEUT 102 artiklaa silloin, kun se voi valita täysin itsenäisesti markkinoilla omaksumansa menettelytavat.

53 Määräävässä markkina-asemassa olevalle yritykselle kuuluva erityinen velvollisuus olla toiminnallaan rajoittamatta toimivaa ja vääristymätöntä kilpailua sisämarkkinoilla koskee näet nimenomaisesti sitä aktiivista tai passiivista toimintaa, jonka kyseinen

yritys päättää omasta aloitteestaan toteuttaa (ks. vastaavasti asia C-552/03 P, Unilever Bestfoods v. komissio, määräys 28.9.2006, Kok., s. I-9091, 137 kohta).

54 TeliaSoneran mukaan määräävässä markkina-asemassa olevien yritysten olisi saatava juuri niiden taloudellisen päätäntävallan suojaamiseksi vapaasti vahvistaa kaupalliset ehtonsa, jolleivät kyseiset ehdot ole niiden sopimuskumppaneiden kannalta niin epäedullisia, että niiden voidaan katsoa merkitsevän – kun otetaan huomioon asiassa C-7/97, Bronner, 26.11.1998 annetussa tuomiossa (Kok., s. I-7791) tässä tarkoituksessa vahvistetut kriteerit – toimituksista kieltäytymistä.

55 Tällainen tulkinta perustuu kyseisen tuomion virheelliseen tulkintaan. Erityisesti on todettava, ettei kyseisen tuomion 48 ja 49 kohdan perusteella voida päätellä, että edellytyksiä, joiden nojalla toimituksista kieltäytymisen voidaan katsoa merkitsevän väärinkäyttöä, on sovellettava myös arvioitaessa sitä, voidaanko menettelyä, jossa palvelu tai tavara myydään epäedullisin ehdoin tai ehdoin, joista ostaja ei voisi olla kiinnostunut, pitää väärinkäyttönä.

56 Tällainen menettely voi näet sinällään merkitä toimituksista kieltäytymisestä poikkeavaa itsenäistä väärinkäytön muotoa.

57 Lisäksi on todettava, että koska yhteisöjen tuomioistuimen oli edellä mainitussa asiassa Bronner antamansa tuomion kyseisissä kohdissa tulkittava EY:n perustamissopimuksen 86 artiklaa (josta on tullut EY 82 artikla, josta puolestaan on tullut SEUT 102 artikla) ainoastaan niiden edellytysten kannalta, joiden täyttyessä toimituksista kieltäytymistä voidaan pitää väärinkäyttönä, se ei ottanut kantaa kysymykseen siitä, voidaanko sitä, että yritys kieltäytyy tarjoamasta kilpailevan päivälehden kustantajalle kotiinkantojärjestelmänsä palveluja silloin, kun tämä kilpailija ei samanaikaisesti anna kyseisen yrityksen tehtäväksi muiden palvelujen suorittamista, kuten myyntiä

lehtikioskeissa tai painotyötä, pitää määräävän markkina-aseman väärinkäytön jonakin toisena muotona, kuten esimerkiksi tuotteiden sitomisena.

58 TeliaSoneran suosittelema edellä mainitussa asiassa Bronner annetun tuomion vastainen tulkinta merkitsisi lisäksi sitä, kuten Euroopan komissio väittää, että jotta mitä tahansa määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kaupallisten ehtojensa osalta omaksumaa menettelyä voitaisiin pitää väärinkäyttönä, toimituksista kieltäytymisen osoittamista koskevien edellytysten on aina täytyttävä, mikä vähentää perusteettomasti SEUT 102 artiklan tehokasta vaikutusta.

59 Tästä seuraa, että sillä, ettei ole mitään yritystä koskevaan sääntelyyn perustuvaa velvollisuutta toimittaa ADSL-jälleenmyyntituotteita tukkumarkkinoilla, ei ole mitään vaikutusta siihen, merkitseekö pääasiassa kyseessä oleva hinnoittelukäytäntö väärinkäyttöä.

Rajoittavien vaikutusten olemassaolon tarve ja määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen tarjoaman tuotteen välttämättömyys

60 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii kolmanneksi sitä, riippuuko se, voidaanko kyseessä olevaa hinnoittelukäytäntöä pitää väärinkäyttönä, siitä, onko kilpailuun kohdistunut konkreettisia rajoittavia vaikutuksia, ja tarvittaessa sitä, millä tavoin nämä vaikutukset voidaan määrittää. Se pohtii lisäksi sitä, onko TeliaSoneran tukkumarkkinoilla tarjoaman tuotteen oltava välttämätön vähittäismarkkinoille pääsemiseksi.

61 Tässä yhteydessä on huomautettava, että kun otetaan huomioon tämän tuomion 27 kohdassa mieliin palautettu määräävän markkina-aseman väärinkäytön käsite, unionin tuomioistuin on jo katsonut, ettei pelkästään se, että määräävässä markkina-asemassa oleva yritys omaksuu hinnoittelukäytännön, joka johtaa sen vähintäänkin

yhtä tehokkaisiin kilpailijoihin kohdistuvaan hintaruuviin, voi merkitä SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä siten, ettei kilpailua rajoittavan vaikutuksen osoittaminen olisi välttämätöntä (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 250 ja 251 kohta).

62 Oikeuskäytännössä on lisäksi täsmennetty, että kilpailua rajoittavan vaikutuksen on liityttävä niihin mahdollisiin esteisiin, joita tällainen hinnoittelukäytäntö voi aiheuttaa tarjonnan kehittymiselle loppukäyttäjille tarkoitettujen tuotteiden vähittäismarkkinoilla ja näin ollen kilpailuasteelle kyseisillä markkinoilla (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 252 kohta).

63 Kyseinen käytäntö, jonka määräävässä markkina-asemassa oleva yritys on omaksunut, merkitsee SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä, kun se johtaessaan kyseisen yrityksen kanssa vähintäänkin yhtä tehokkaiden kilpailijoiden syrjäyttämiseen markkinoilta niihin kohdistuvan hintaruuvin kautta voi vaikeuttaa kyseisten kilpailijoiden pääsyä asianomaisille markkinoille tai tehdä sen jopa mahdottomaksi (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 253 kohta).

64 Tästä seuraa, että jotta tällaisen käytännön voidaan osoittaa olevan väärinkäyttöä, sillä on oltava kilpailua rajoittava vaikutus markkinoihin mutta kyseisen vaikutuksen ei välttämättä tarvitse olla konkreettinen, vaan on riittävää osoittaa sellainen mahdollinen kilpailua rajoittava vaikutus, joka on omiaan syrjäyttämään markkinoilta määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kanssa vähintäänkin yhtä tehokkaat kilpailijat.

65 Kun määräävässä markkina-asemassa oleva yritys ottaa tosiasiallisesti käyttöön hinnoittelukäytännön, joka johtaa kyseisiin vähintään yhtä tehokkaisiin kilpailijoihin kohdistuvaan hintaruuviin, ja pyrkii siten syrjäyttämään markkinoilta nämä

kilpailijansa, hinnoittelukäytäntöä ei näet voida jättää katsomatta SEUT 102 artiklassa tarkoitetuksi väärinkäytöksi sen perusteella, ettei toivottuun tulokseen eli kilpailijoiden syrjäyttämiseen loppujen lopuksi päästä.

66 Jos kilpailijoiden kilpailutilanteeseen ei ole kohdistunut mitään vaikutusta, pääasiassa kyseessä olevan kaltaista hinnoittelukäytäntöä ei kuitenkaan voida luonnehtia markkinoilta syrjäyttäväksi käytännöksi, kun kyseinen käytäntö ei ole vaikeuttanut mitenkään kilpailijoiden pääsyä asianomaisille markkinoille (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 254 kohta).

67 Ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on tässä tapauksessa tutkittava, oliko TeliaSoneran omaksuma hinnoittelukäytäntö omiaan estämään sen itsensä kanssa vähintäänkin yhtä tehokkaita kilpailijoita harjoittamasta toimintaansa loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla.

68 Kyseistä tutkintaa suorittaessaan ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on otettava huomioon asian kaikki erityiset olosuhteet.

69 Ensimmäiseksi on erityisesti arvioitava tukku- ja vähittäistuotteiden välisiä toiminnallisia suhteita. Tukkutuotteen välttämättömyydellä voi siis olla merkitystä juuri hintaruuvin vaikutuksia arvioitaessa.

70 Kun tukkutuotteen saatavuus on välttämätön vähittäistuotteen myynnin kannalta, tukkumarkkinoilla määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kanssa vähintäänkin yhtä tehokkaat kilpailijat voivat näet toimia vähittäismarkkinoilla vain tappiollisesti tai joka tapauksessa heikommalla kannattavuudella ja niille aiheutuu kyseisillä markkinoilla kilpailuhaittaa, joka voi estää niiden pääsyn näille markkinoille

tai niiden toiminnan kehittämisen näillä markkinoilla tai rajoittaa sitä (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 234 kohta).

71 Tällaisessa tilanteessa on todennäköistä, että hintaruuvilla on ainakin mahdollinen kilpailua rajoittava vaikutus.

72 Kun otetaan huomioon asianomaisella yrityksellä tukkutuotteiden markkinoilla oleva määräävä markkina-asema, on kuitenkin täsmennettävä, että pelkästään se, että tukkutuote ei ole välttämätön vähittäistuotteen toimittamisen kannalta, ei riitä perusteeksi päätelmälle, jonka mukaan hintaruuviin johtavalla hinnoittelukäytännöllä ei voi olla mitään kilpailua edes mahdollisesti rajoittavaa vaikutusta. Ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on siis vielä varmistettava, että vaikka tukkutuote ei olisikaan välttämätön, hinnoittelukäytännöllä voi silti olla kilpailua rajoittavia vaikutuksia asianomaisilla markkinoilla.

73 Toiseksi on tarkastettava määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kanssa vähintäänkin yhtä tehokkaisiin kilpailijoihin kohdistuvan hintaruuvin taso. Jos hintamarginaali on negatiivinen eli jos käsiteltävässä tapauksessa ADSL-jälleenmyyntituotteiden tukkuhinta on korkeampi kuin loppukäyttäjille tarjottujen palvelujen vähittäishinta, ainakin mahdollinen syrjäyttävä vaikutus on todennäköinen, kun otetaan huomioon se, että tällaisessa tilanteessa määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kilpailijat ovat pakotettuja myymään tappiolla, vaikka ne ovatkin yhtä tehokkaita tai jopa tehokkaampia.

74 Jos hintamarginaali on sitä vastoin positiivinen, on osoitettava, että kyseisen hinnoittelukäytännön soveltaminen oli esimerkiksi kannattavuuden alenemisen vuoksi omiaan ainakin vaikeuttamaan asianomaisten operaattorien kyseisillä markkinoilla harjoittamaa toimintaa.

75 Tämän täsmennyksen jälkeen on huomautettava, että yritys voi vapaasti osoittaa, että sen hinnoittelukäytäntö on taloudellisesti perusteltu, vaikka sillä onkin syrjäyttävä vaikutus (ks. vastaavasti asia C-95/04 P, British Airways v. komissio, tuomio 15.3.2007, Kok., s. I-2331, 69 kohta ja em. asia France Télécom v. komissio, tuomion 111 kohta).

76 Määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen käyttöön ottaman hinnoittelukäytännön, jolla voi olla markkinoilta syrjäyttävä vaikutus, taloudellista perustetta arvioitaessa on otettava huomioon kyseiseen erityistapaukseen liittyvät olosuhteet kokonaisuudessaan (ks. vastaavasti em. asia Nederlandsche Banden-Industrie-Michelin v. komissio, tuomion 73 kohta). Tässä yhteydessä on määritettävä, voidaanko tällaisesta käytännöstä seuraava kilpailulle haitallinen syrjäyttävä vaikutus tasoittaa tai jopa poistaa tehokkuuseduilla, jotka koituvat myös kuluttajan eduksi. Mikäli kyseisen käytännön syrjäyttävällä vaikutuksella ei ole mitään yhteyttä markkinoille ja kuluttajille koituviin etuihin tai se ylittää sen, mitä näiden etujen saavuttamiseen tarvitaan, mainittua käytäntöä on pidettävä väärinkäyttönä (ks. em. asia British Airways v. komissio, tuomion 86 kohta).

77 On siis pääteltävä, että selvitettäessä sitä, merkitseekö hintaruuviin johtava hinnoittelukäytäntö väärinkäyttöä, on osoitettava, että kun otetaan huomioon erityisesti tukkutuotteen välttämättömyys, kyseisellä käytännöllä on ainakin mahdollisesti kilpailua rajoittava vaikutus vähittäismarkkinoilla eikä tämä ole millään tavalla taloudellisesti perusteltua.

Markkinavoiman merkitys

78 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii neljänneksi sitä, onko asianomaisen yrityksen määräävän markkina-aseman vahvuudella merkitystä selvitettäessä sitä, merkitseekö kyseessä oleva hinnoittelukäytäntö väärinkäyttöä.

79 Kuten tämän tuomion 23 kohdassa on huomautettu, määräävällä markkina-asemalla tarkoitetaan SEUT 102 artiklan mukaan tällaisessa asemassa olevan yrityksen taloudellista valta-asemaa, jonka perusteella se voi estää toimivan kilpailun merkityksellisillä markkinoilla, koska se voi toimia huomattavan itsenäisesti suhteessa kilpailijoihinsa, asiakkaihinsa ja lopulta kuluttajiin.

80 Kuten julkisasiamies on ratkaisuehdotuksensa 41 kohdassa huomauttanut, kyseisellä määräyksellä ei oteta käyttöön mitään erottelua eikä mitään astevaihtelua määräävän aseman käsitteen osalta. Kun yrityksellä on SEUT 102 artiklassa edellytetyn kaltainen taloudellinen vahvuus, jotta voidaan osoittaa, että se on määräävässä asemassa tietyillä markkinoilla, sen menettelyä on arvioitava kyseisen määräyksen perusteella.

81 Tämä ei tietystikään merkitse sitä, etteikö yrityksen markkinavoimalla olisi merkitystä arvioitaessa tällaisen yrityksen markkinoilla omaksuman menettelyn laillisuutta SEUT 102 artiklan kannalta. Unionin tuomioistuin on itse nojautunut arvioinneissaan siihen, että yritys oli erittäin määräävässä asemassa tai lähes monopoliasemassa (ks. vastaavasti asia C-333/94 P, Tetra Pak v. komissio, tuomio 14.11.1996, Kok., s. I-5951, 31 kohta ja em. yhdistetyt asiat Compagnie maritime belge transports ym. v. komissio, tuomion 119 kohta). Markkinavoiman vahvuudella on kuitenkin lähtökohtaisesti seurauksia lähinnä kyseisen yrityksen menettelyn vaikutusten ulottuvuudelle eikä väärinkäytön olemassaololle sellaisenaan.

82 Tästä seuraa, että se, että yritys soveltaa hintaruuviin johtavaa hinnoittelukäytäntöä, voi merkitä määräävän markkina-aseman väärinkäyttöä, jos kyseisellä yrityksellä on tällainen asema, eikä tässä yhteydessä ole lähtökohtaisesti merkitystä sillä, miten vahva asianomainen määräävä markkina-asema on.

Määräävän markkina-aseman laajuus

83 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii viidenneksi sitä, voidaanko kyseisen käytännön katsoa olevan väärinkäyttöä jo sen perusteella, että asianomainen yritys on määräävässä asemassa yksinomaan ADSL-jälleenmyyntituotteiden tukkumarkkinoilla, vai onko tässä tarkoituksessa tarpeen, että kyseinen yritys on tällaisessa asemassa myös loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla.

84 Tässä yhteydessä on korostettava, että SEUT 102 artiklassa ei ole minkäänlaista nimenomaista mainintaa siitä, millä tuotemarkkinoilla markkina-asemaa käytetään väärin. Määräävässä asemassa olevalle yritykselle kuuluvan erityisen velvollisuuden aineellista soveltamisalaa on siten tarkasteltava ottamalla huomioon kunkin yksittäistapauksen erityiset olosuhteet, jotka osoittavat kilpailun heikentyneen (em. asia Tetra Pak v. komissio, tuomion 24 kohta).

85 Näin ollen määräävän aseman väärinkäyttönä voidaan pitää tietynlaista menettelyä muilla kuin niillä markkinoilla, joilla kyseinen yritys on määräävässä asemassa, kun tämän menettelyn vaikutukset ulottuvat joko viimeksi mainituille markkinoille tai markkinoille, joilla kyseinen yritys ei ole määräävässä asemassa (ks. vastaavasti em. asia Tetra Pak v. komissio, tuomion 25 kohta).

86 Vaikka SEUT 102 artiklan soveltaminen edellyttää, että määräävän markkina-aseman ja sen väitetyn väärinkäytön välillä on oltava yhteys, jota puolestaan yleensä ei ole, jos yrityksen menettely muilla kuin niillä markkinoilla, joilla sillä on määräävä asema, saa aikaan vaikutuksensa näillä muilla markkinoilla, SEUT 102 artiklaa voidaan kuitenkin erillisten mutta liitännäisten markkinoiden osalta soveltaa erityisten olosuhteiden perusteella sellaisilla liitännäisillä markkinoilla todettuun menettelytapaan, joilla yritys

ei ole määräävässä asemassa, kun menettelytavan vaikutukset ilmenevät näillä liitännäisillä markkinoilla (ks. vastaavasti asia 311/84, CBEM, tuomio 3.10.1985, Kok., s. 3261, 26 kohta ja em. asia Tetra Pak v. komissio, tuomion 27 kohta).

87 Tällaisista olosuhteista voi olla kyse silloin, kun määräävässä asemassa myyntiketjun alkupään markkinoilla oleva vertikaalisesti integroitunut yritys pyrkii toiminnallaan syrjäyttämään vähintäänkin yhtä tehokkaat kilpailijat myyntiketjun loppupään markkinoilta muun muassa kohdistamalla niihin hintaruuvin. Tällainen toiminta on näet omiaan muun muassa asianomaisten markkinoiden välisten läheisten yhteyksien vuoksi heikentämään kilpailua myyntiketjun loppupään markkinoilla.

88 Kun mitään muita objektiivisia taloudellisia perusteluja ei ole, tällainen käyttäytyminen on tällaisessa tilanteessa lisäksi selitettävissä ainoastaan määräävässä asemassa olevan yrityksen aikeella estää kilpailun kehittyminen myyntiketjun loppupään markkinoilla ja vahvistaa omaa asemaansa tai jopa päästä määräävään asemaan kyseisillä markkinoilla turvautumalla muihin keinoihin kuin omiin suoritteisiinsa.

89 Se, merkitseekö ADSL-jälleenmyyntituotteiden tukkumarkkinoilla määräävässä markkina-asemassa olevan vertikaalisesti integroituneen yrityksen käyttöön ottama hinnoittelukäytäntö, joka johtaa kyseisen yrityksen kilpailijoihin kohdistuvaan hintaruuviin loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla, väärinkäyttöä, ei siis riipu siitä, onko kyseinen yritys määräävässä markkina-asemassa viimeksi mainituilla markkinoilla.

Sen merkitys, että kyse on toimituksesta uudelle asiakkaalle

90 Stockholms tingsrätt pohtii kuudenneksi sitä, onko kyseessä olevan hinnoittelukäytännön väärinkäyttöluonnetta arvioitaessa merkitystä sillä, sovelletaanko kyseistä käytäntöä määräävässä asemassa olevan yrityksen uuteen vai vanhaan asiakkaaseen.

91 Tästä kysymyksestä on riittävää todeta, että se, onko hinnoittelukäytäntöä, joka johtaa määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kanssa vähintään yhtä tehokkaisiin kilpailijoihin kohdistuvaan hintaruuviin, pidettävä väärinkäyttönä, perustuu lähinnä siihen, kuten tämän tuomion 32 kohdassa on huomautettu, että tällainen käytäntö voi rajoittaa normaalia kilpailua niiden markkinoiden lähimarkkinoilla, joilla kyseinen yritys on määräävässä asemassa, koska se voi johtaa kyseisen yrityksen kilpailijoiden syrjäyttämiseen näiltä lähimarkkinoilta.

92 Kuten komissio perustellusti väittää, tässä yhteydessä sillä, ovatko asianomaiset operaattorit määräävässä asemassa olevan yrityksen vanhoja vai uusia asiakkaita, ei voi olla merkitystä.

93 Myöskään sillä seikalla ei voi olla merkitystä, että kyse on uusista asiakkaista, jotka eivät vielä toimi merkityksellisillä markkinoilla.

94 On näet täsmennettävä, että sitä, voidaanko pääasiassa kyseessä olevan kaltaista hinnoittelukäytäntöä pitää väärinkäyttönä, on arvioitava paitsi sen mahdollisuuden kannalta, että kyseinen käytäntö johtaa merkityksellisillä markkinoilla jo toimivien yhtä tehokkaiden operaattorien syrjäyttämiseen kyseisiltä markkinoilta, myös ottamalla

huomioon ne mahdolliset esteet, joita käytännöllä voidaan luoda yhtä tehokkaille mahdollisille operaattoreille, jotka eivät vielä toimi markkinoilla (ks. vastaavasti em. asia Deutsche Telekom v. komissio, tuomion 178 kohta).

95 Näin ollen sillä, voiko kyseessä oleva hinnoittelukäytäntö syrjäyttää asianomaisilta markkinoilta määräävässä asemassa olevan yrityksen vanhat vai uudet asiakkaat, ei lähtökohtaisesti ole merkitystä arvioitaessa sitä, merkitseekö kyseinen käytäntö väärinkäyttöä.

Mahdollisuus kattaa tappiot

96 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii seitsemänneksi sitä, edellyttääkö kyseessä olevan hinnoittelukäytännön pitäminen väärinkäyttönä sitä, että määräävässä markkina-asemassa olevalla yrityksellä on mahdollisuus kattaa kyseisestä käytännöstä aiheutuneet tappiot.

97 Tähän kysymykseen vastaamiseksi on huomautettava, kuten tämän tuomion 31 kohdassa on täsmennetty, että hintaruuvi voi jo sinällään merkitä SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä, jollei objektiivisia perusteluja ole.

98 Hintaruuvi perustuu tukkumarkkinoilla perittyjen hintojen ja vähittäismarkkinoilla perittyjen hintojen väliseen eroon eikä näiden hintojen tasoon sellaisinaan. Hintaruuvi voi erityisesti seurata epätavallisen matalista hinnoista vähittäismarkkinoilla ja myös epätavallisen korkeista hinnoista tukkumarkkinoilla.

99 Yritykselle, joka toteuttaa hinnoittelukäytännön, joka johtaa sen kilpailijoihin kohdistuvaan hintaruuviin, ei näin ollen välttämättä aiheudu tappioita.

100 Vaikka oletettaisiin, että määräävässä markkina-asemassa olevalle yritykselle aiheutuu tappioita sen kilpailijoihinsa kohdistamasta hintaruuvista, väärinkäytön osoittaminen ei voi kuitenkaan edellyttää näyttöä siitä, että tällaiset mahdolliset tappiot voidaan kattaa.

101 Kilpailijoiden markkinoilta syrjäyttämisen mahdollisuus ei näet riipu siitä, että määräävässä markkina-asemassa olevalle yritykselle aiheutuu tappioita, eikä siitä, että kyseinen yritys voi kattaa tappionsa, vaan se riippuu yksinomaan määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen asianomaisilla markkinoilla soveltamien hintojen välisestä erosta, joka voi mahdollisesti aiheuttaa tappioita määräävässä markkina-asemassa olevan yrityksen kilpailijoille eikä kyseiselle yritykselle itselleen.

102 Jos määräävässä markkina-asemassa oleva yritys soveltaa kuitenkin vähittäismarkkinoilla hintaa, joka on niin matala, että sille aiheutuu myynnistä tappiota, on lopuksi todettava – ottamatta tässä huomioon sitä, että tällainen menettely saattaa merkitä saalistushinnoittelusta muodostuvaa itsenäistä väärinkäytön muotoa – unionin tuomioistuimen joka tapauksessa jo katsoneen, ettei edes tällaisessa tapauksessa näytön esittäminen siitä, että määräävässä markkina-asemassa oleva yritys voi saada takaisin hinnoittelustaan, jossa hinnat jäävät tietyn kustannustason alle, aiheutuneet tappionsa, ole välttämätön edellytys sen toteamiselle, että tällaista hinnoittelua on pidettävä määräävän aseman väärinkäyttönä (ks. vastaavasti em. asia France Télécom v. komissio, tuomion 110 kohta).

103 Näin ollen selvitettäessä sitä, merkitseekö kyseinen hinnoittelukäytäntö väärinkäyttöä, ei ole merkityksellistä, onko määräävässä markkina-asemassa olevalla yrityksellä mahdollisuus kattaa kyseisen hinnoittelukäytännön soveltamisesta mahdollisesti aiheutuneet tappiot.

Sen merkitys, että merkityksellisiin markkinoihin kohdistuu tekninen muutos

104 Stockholms tingsrätt pohtii kahdeksanneksi ja viimeiseksi sitä, onko tässä samassa tarkoituksessa merkitystä sillä, että asianomaiset markkinat ovat voimakkaassa kasvussa ja niihin kohdistuu tekninen muutos, joka edellyttää suuria investointeja.

105 Tämän kysymyksen yhteydessä on aluksi todettava, että SEUT 102 artiklassa ei tehdä mitään eroa niiden markkinoiden kehitysasteen osalta, joilla yritys käyttää määräävää markkina-asemaa.

106 Voimakkaassa kasvussa olevilla markkinoilla kilpailuetu, joka perustuu määräävään markkina-asemaan toisilla markkinoilla eli lähimarkkinoilla, on omiaan vääristämään kilpailua ensimmäisillä markkinoilla, kun otetaan huomioon se, että näillä ensimmäisillä markkinoilla operaattorit – kuten TeliaSonera itsekin väittää – voivat joutua tietyn aikaa toimimaan tappiolla tai olettaen kannattavuuden olevan alhainen.

107 Juuri tällaisissa olosuhteissa se, että operaattorin toiminnan kannattavuus laskee myöhemmin siihen kyseisellä hinnoittelukäytännöllä kohdistetun hintaruuvin vuoksi, on omiaan estämään normaalien kilpailuedellytysten syntymisen tai kehittymisen asianomaisilla markkinoilla.

108 Kun lisäksi otetaan huomioon kilpailusääntöjen tavoite, josta on muistutettu tämän tuomion 22 kohdassa, niiden soveltaminen ei voi riippua siitä, että kyseessä olevat markkinat ovat kehittyneet tiettyyn pisteeseen saakka. Erityisesti voimakkaassa kasvussa olevilla markkinoilla SEUT 102 artikla näet edellyttää puuttumista tilanteeseen mahdollisimman aikaisessa vaiheessa, jotta voidaan estää se, että kyseisillä

markkinoilla syntyy ja lujittuu kilpailurakenne, jota mainituilla markkinoilla tai niihin läheisesti liittyvillä lähimarkkinoilla määräävässä asemassa olevan yrityksen väärinkäyttöä merkitsevä strategia vääristää, eli puuttumista tilanteeseen, ennen kuin kyseisen strategian kilpailua rajoittavat vaikutukset ilmenevät.

109 Näin on varsinkin laajakaistainternetyhteyksien tarjonnan markkinoiden kaltaisilla markkinoilla, jotka liittyvät läheisesti toisiin markkinoihin, kuten telealan tilaajayhteyksien käyttöoikeusmarkkinoihin. Viimeksi mainittuja markkinoita ei näet voida pitää millään tavalla uusina ja kehittyvinä markkinoina, vaan tämän lisäksi myös niiden kilpailurakenne johtuu edelleen suuresti vanhasta monopolirakenteesta. Yritysten mahdollisuus käyttää määräävää asemaansa viimeksi mainituilla markkinoilla siten, että ne vahingoittavat kilpailun kehittymistä voimakkaassa kasvussa olevilla lähimarkkinoilla, edellyttää näin ollen sitä, ettei SEUT 102 artiklan soveltamisesta myönnetä mitään poikkeuksia.

110 Lopuksi on huomautettava, että vaikka tietyillä markkinoilla määräävässä asemassa oleva yritys ei voi vedota investointeihin, jotka se on tehnyt päästäkseen lähimarkkinoille siten, että se on pyrkinyt syrjäyttämään niiltä yhtä tehokkaat olemassa olevat tai mahdolliset kilpailijansa, markkinoilla, joilla yritys on määräävässä asemassa, vallitsevat kilpailuolosuhteet ja erityisesti kyseisillä markkinoilla määräävässä asemassa olevan yrityksen toiminnan aloittamisen kustannukset ja investointikustannukset on kuitenkin otettava huomioon kyseisen yrityksen kustannusten arvioinnissa, joka on – kuten tämän tuomion 38–46 kohdassa on täsmennetty – tehtävä sen selvittämiseksi, onko asiassa kyse hintaruuvista.

111 Näin ollen sillä, että asianomaiset markkinat ovat voimakkaassa kasvussa ja niihin kohdistuu tekninen muutos, joka edellyttää suuria investointeja, ei lähtökohtaisesti ole merkitystä selvitettäessä sitä, merkitseekö kyseinen hinnoittelukäytäntö SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä.

112 Kaiken edellä olevan perusteella esitettyihin kysymyksiin on vastattava, että objektiivisten perustelujen puuttuessa SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä voi merkitä se, että vertikaalisesti integroitunut yritys, joka on määräävässä asemassa ADSL-jälleenmyyntituotteiden tukkumarkkinoilla, soveltaa sellaista hinnoittelukäytäntöä, joka johtaa siihen, että kyseisillä markkinoilla sovellettujen hintojen ja loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla sovellettujen hintojen välinen ero ei riitä kattamaan tuotekohtaisia kustannuksia, joista saman yrityksen on vastattava jälkimmäisille markkinoille päästäkseen.

113 Arvioitaessa sitä, voidaanko tällaista hinnoittelukäytäntöä pitää väärinkäyttönä, on otettava huomioon kunkin yksittäistapauksen kaikki olosuhteet. Erityisesti on otettava huomioon seuraavat seikat:

– Lähtökohtaisesti ja ensisijaisesti on otettava huomioon asianomaisen yrityksen hinnat ja kustannukset vähittäismarkkinoilla. Kilpailijoiden hintoja ja kustannuksia näillä samoilla markkinoilla on tarkasteltava vasta siinä tapauksessa, ettei asianomaisen yrityksen hintoihin ja kustannuksiin ole olosuhteiden vuoksi mahdollista viitata.

– On osoitettava, että kun otetaan erityisesti huomioon tukkutuotteen välttämättömyys, kyseisellä hinnoittelukäytännöllä on ainakin mahdollisesti kilpailua rajoittava vaikutus vähittäismarkkinoilla ilman, että tämä olisi millään tavalla taloudellisesti perusteltua.

114 Tällaisen arvioinnin kannalta ei lähtökohtaisesti ole merkitystä

– sillä, että asianomaisella yrityksellä ei ole mitään sitä koskevaan sääntelyyn perustuvaa velvollisuutta toimittaa ADSL-jälleenmyyntituotteita tukkumarkkinoilla, joilla se on määräävässä asemassa,

– sillä, miten vahvassa määräävässä asemassa kyseinen yritys on näillä markkinoilla

– sillä, että mainittu yritys ei ole määräävässä asemassa myös loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla

– sillä, sovelletaanko tällaista hinnoittelukäytäntöä asianomaisen yrityksen uusiin vai vanhoihin asiakkaisiin

– sillä, että määräävässä asemassa oleva yritys ei voi kattaa tappioita, joita sille voi aiheutua tällaisen hinnoittelukäytännön soveltamisesta, eikä

– sillä, miten kehittyneet asianomaiset markkinat ovat, ja sillä, että niihin kohdistuu tekninen muutos, joka edellyttää suuria investointeja.

Oikeudenkäyntikulut

115 Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely unionin tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta. Oikeudenkäyntikuluja, jotka ovat aiheutuneet muille kuin näille asianosaisille huomautusten esittämisestä unionin tuomioistuimelle, ei voida määrätä korvattaviksi.

Näillä perusteilla unionin tuomioistuin (ensimmäinen jaosto) on ratkaissut asian seuraavasti:

Objektiivisten perustelujen puuttuessa SEUT 102 artiklassa tarkoitettua väärinkäyttöä voi merkitä se, että vertikaalisesti integroitunut yritys, joka on määräävässä asemassa ADSL-jälleenmyyntituotteiden tukkumarkkinoilla, soveltaa sellaista hinnoittelukäytäntöä, joka johtaa siihen, että kyseisillä markkinoilla sovellettujen hintojen ja loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla sovellettujen hintojen välinen ero ei riitä kattamaan tuotekohtaisia kustannuksia, joista saman yrityksen on vastattava jälkimmäisille markkinoille päästäkseen.

Arvioitaessa sitä, voidaanko tällaista hinnoittelukäytäntöä pitää väärinkäyttönä, on otettava huomioon kunkin yksittäistapauksen kaikki olosuhteet. Erityisesti on otettava huomioon seuraavat seikat:

– **Lähtökohtaisesti ja ensisijaisesti on otettava huomioon asianomaisen yrityksen hinnat ja kustannukset vähittäismarkkinoilla. Kilpailijoiden hintoja ja kustannuksia näillä samoilla markkinoilla on tarkasteltava vasta siinä tapauksessa, ettei asianomaisen yrityksen hintoihin ja kustannuksiin ole olosuhteiden vuoksi mahdollista viitata.**

– **On osoitettava, että kun otetaan erityisesti huomioon tukkutuotteen välttämättömyys, kyseisellä hinnoittelukäytännöllä on ainakin mahdollisesti kilpailua rajoittava vaikutus vähittäismarkkinoilla ilman, että tämä olisi millään tavalla taloudellisesti perusteltua.**

Tällaisen arvioinnin kannalta ei lähtökohtaisesti ole merkitystä

– **sillä, että asianomaisella yrityksellä ei ole mitään sitä koskevaan sääntelyyn perustuvaa velvollisuutta toimittaa ADSL-jälleenmyyntituotteita tukkumarkkinoilla, joilla se on määräävässä asemassa,**

– **sillä, miten vahvassa määräävässä asemassa kyseinen yritys on näillä markkinoilla**

– **sillä, että mainittu yritys ei ole määräävässä asemassa myös loppukäyttäjille tarkoitettujen laajakaistayhteyksien tarjonnan vähittäismarkkinoilla**

– **sillä, sovelletaanko tällaista hinnoittelukäytäntöä asianomaisen yrityksen uusiin vai vanhoihin asiakkaisiin**

– **sillä, että määräävässä asemassa oleva yritys ei voi kattaa tappioita, joita sille voi aiheutua tällaisen hinnoittelukäytännön soveltamisesta, eikä**

– **sillä, miten kehittyneet asianomaiset markkinat ovat, ja sillä, että niihin kohdistuu tekninen muutos, joka edellyttää suuria investointeja.**

Allekirjoitukset